

BÖLÜM 12

ULUSLARARASI HUKUK KAPSAMINDA TÜRKİYE’NİN SURIYE’NİN KUZEYİNE YÖNELİK YAPMIŞ OLDUĞU HAREKÂTLAR

Muhammed Furkan ŞAHİN¹

Seren ŞAHİN²

GİRİŞ

Etimolojik olarak terör kelimesini araştırdığımızda sözlük karşılığı “yıldıрма” ve “korkutma” olarak karşımıza çıkmaktadır. “Terörizm”in karşılığı olarak ise “siyasi emeller doğrultusunda yıldıрма ve korkutma hareketlerinin sistematik bir şekilde sürdürülmesi yöntemi” anlamına gelmektedir (Eren, 1992). Dilimize Fransızca-dan geçmiş olan bu sözcüklerin tarihine bakıldığında ise Fransız Devrimi sonra Jakoben İktidarının uygulamış oldukları şiddet politikalarını tanımlamak maksatlı türetilmiş bir kelime olarak oluşturulduğunu görmekteyiz (Öktem, 2007). Uluslararası arenada “terörizm” kavramı ilk olarak 1930 yılında Brüksel’de I. Dünya Savaşı’nın ardından artan terörist faaliyetlerin etkisini III. Ceza Hukukunun Birleştirilmesi Konferansı sırasında kullanılmış olup Milletler Cemiyeti’nin öncülük ettiği “*Terörizmin Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme*” hazırlanmış ve burada terör ve terörizm kavramları ilk kez uluslararası bir sözleşmeye girmiştir. Lakin tek bir devlet tarafından imzalana sözleşme yürürlüğe girmediği için bu tanımın herhangi bağlayıcılığı olmamıştır (Murphy, 1989). Bugün geldiğimiz dünyada dahi 1930’larda başlayan tartışma halen devam etmektedir ve net anlaşılır bir terörizm tanımlaması yapılamamıştır. Yapılan tanımlamalar üzerinde de herhangi bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bundan sonraki süreçte de genel bir tanımlama çalışmalarının bir sonuca ulaştırılacağı da meçhuldür. Bu düşüncemizin altında yatan temel sebeplerden biri de “terörizm”in tanımlamasında uzlaşmayan devletlerin hava korsanlığı vb. belirli terör eylemlerini yasaklamak üzere hazırladıkları antlaşmalarda dahi “terörizm” sözcüğüne pek fazla yer vermemeleri-

¹ Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, furkansahin3@gmail.com

² Av., İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, serensahin2507@gmail.com

dir. Devletler bu antlaşmalarda kavram olarak tanıdıkları “terörizm”e bir tanım yapmayarak vuku’ bulması muhtemel olayların niteliğini belirleme hususundaki siyasi takdir haklarını koruma altına almaktadırlar (Öktem, 2007). Bugün terörizmin tanımlanmasıyla ilgili sorun sadece bir tanım yapılamamasından kaynaklı değil aynı zamanda bu kavramın bir tanıma ihtiyacı olmadığı yönündeki fikirlerin var oluşu nedeniyle de yapılamamaktadır (Topal, 2005). Terörizmin tanımının yapılamaması elbette ki terörizme karşı işbirliğinin önündeki en büyük engellerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Jenkins, 1992). Bunun çokta uzakta olmayan ve sıklıkla devlet olarak karşılaştığımız PKK/YPG/PYD terörist örgütlerin saldırılarında maruz kaldığımızda görmekteyiz. Evvela PKK’yı terör örgütü olarak tanımlayan Birleşik Devletler, Suriye’de Esad Rejimine karşı PKK’nın uzantısı PYD ve YPG’yi milis güç olarak tanımlamakta ve onları desteklemektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin itirazlarına rağmen bu tutumundan vazgeçmeyen Birleşik Devletler, Türkiye’ye karşı PYD ve YPG’nin gerçekleştirmiş olduğu saldırılarda da sessizliği sürdürmüştür. PKK’yı terör örgütü olarak tanımlayan Birleşik Devletler PKK’nın uzantısı PYD ve YPG’yi Suriye’de terör üretmesi için desteklemektedir. Bu bağlamda çalışmamızda Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyine yönelik olarak gerçekleştirmiş olduğu “Şah Fırat Operasyonu, Fırat Kalkanı Harekâtı, Zeytin Dalı Harekâtı, Barış Pınarı Harekâtı ve Bahar Kalkanı Harekâtı” harekâtlarından bahsedilmeyecek olup, ilgili harekâtların uluslararası hukuka uygunluğu açısından değerlendirmelerde bulunulacaktır.

BM Genel Kurulu, 1985’te oybirliğiyle kabul ettiği bir kararda “terörizm” kavramını, “*masum insanların hayatlarını tehlikeye atan ya da hayatlarına mal olan, temel özgürlükleri tehlikeye düşüren ve insanlık onurunu ciddi biçimde zedeleyen eylemler*” olarak tanımlamaktadır (G.A. Res. 40/61, U.N. GAOR, 40th Sess., U.N. Doc. A/Res/40/61, 1985).

5532 Sayılı Kanunla Değişik 3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nun 1. maddesine göre ise terör, şu şekilde tanımlanmaktadır:

“*Terör; cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir.*”(R.G., 12 Nisan 1991, Sayı 20843)

ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANIMI VE MEŞRU SAVUNMA HAKKI

Kuvvet Kullanımı

Milletler Cemiyeti'nin işlevsizliği ve II. Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzeninde kartların yeniden dağıtılacak olması dünyada egemen güçlerin bir anlaşmaya varması ve uluslararası sistemi yeniden düzenleme isteme çabasıyla devam etmiştir. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler ortaya çıkmış ve Birleşmiş Milletler Antlaşması imzalanarak yeni bir örgüt kurulmuştur. Kurulan bu örgüt uluslararası barışı, uluslararası güvenliğin korunması gibi bir düşünceyle hareket etmektedir. Öyle ki bu antlaşma sadece örgütün yapısına yönelik olmamış örgütün çalışma prensiplerini ve muhtevasını da belirlemiştir. Özellikle kuvvet kullanımı başta olmak üzere üye devletlerin sergileyecekleri tutumların bir kural ve düzene bağlı olarak çalışması için bazı ilkeler öngörülerek hayata geçirilmiştir. Bahsettiğimiz ilkeler ve kurallar genel manada, uluslararası antlaşmalar ile örf ve adet hukukundan esinlenerek ortaya çıkarılmış, uluslararası hukuk kuralları olarak tanımlanabilir (Bozkurt, 2007).

II. Dünya Savaşı'nda yaşanan büyük felaketlerin tekrarlanmasını engellemek ve uluslararası barışı ve güvenliği muhafaza etmek amacıyla kurulan Birleşmiş Milletlerin sisteminde kuvvet kullanmama ilkesi geçerlidir. Buna göre "*Uluslararası anlaşmazlıkların kuvvet kullanılmadan çözümü esastır.*" BM Antlaşması'nın çeşitli yerlerinde verilen hükümlerde, "*devletlerin aralarında çıkan uluslararası uyuşmazlıkları barışçı yollarla çözüme yükümlülüğü altında oldukları*" belirtilmiştir. Örneğin BM Antlaşması m.2/3'te verilen hükümde üye devletlerin uluslararası anlaşmazlıkları uluslararası güvenliği, adaleti ve barışı tehlikeye düşürmeden barışçıl yolların gözetiminde çözecekleri öngörülmüş ve BM kuvvet kullanımını açıkça yasaklamıştır. Buna göre uluslararası sorunlar ya devletler tarafından ya da BM tarafından barışçıl diplomasi yolları uygulanarak çözülecektir. Antlaşma metnin VI. Bölümünde sorunların nasıl halledileceğine yönelik olarak ayrıntılı açıklamalarda bulunulmuştur. Sonuç olarak kuvvet kullanımını yasaklayan BM, uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanması için gereken tüm yollara başvurulmasını da hükme bağlamıştır. Barışı sağlama amacının gerçekleştirilecek olması örgütün kurulmasında istenen temel düzenin de kurulması demektir. Bundan dolayıdır ki üye devletler kendi uluslararası münasebetlerinde her hangi bir ülkeye karşı kuvvet uygulamaktan kaçınırlar.

Kuvvet Kullanmama İlkesi

Genel Olarak

Kuvvet kullanma hususunda temel kaide BM Antlaşması m.2/4'te ifade edilen kuvvet kullanma yasağı olarak karşımıza çıkmaktadır (Pazarcı, 2008). Uluslararası arenada kuvvet kullanmayı ve bu kuvveti bir tehdit unsuru olarak yasaklayan hüküm

”Teşkilatın üyeleri, milletlerarası münasebetlerinde gerek bir başka devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile telif edilemeyecek herhangi bir surette, tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar.” (BM Antlaşması, md. 2/4.)

olarak beyan edilmiştir. Madde de dikkati çeken husus burada bir savaş terimi kullanılmamasıdır. Bu, kuvvete kullanımına dayalı her türlü tedbirin maddece açıklanan yasağın kapsamına girmesini sağlamak anlamına gelmektedir (Taşdemir, 2005). Başka bir ifadeyle kuvvet kullanımını dışında bunun tehdidi dahi yasaklanmıştır. Elbette burada da niteliksel anlamda bazı tartışmalar uluslararası kamuoyunun gündemini halen daha meşgul etmektedir. Unutulmamalıdır ki burada bahsedilen kuvvet kullanma yasağının bir siyasi veya ekonomik baskıyı, zorlamayı veya bu minvalde bir tehdidi kapsayıp kapsamadığı hâlâ daha tartışma konusudur. Madde de “savaş terimi”nin kullanılmaması nedeniyle daha geniş kapsamda düşünülmesi gerektiğini ifade edenler olduğu gibi ilgili anlaşmanın giriş kısmında, gerek 41 gerekse 46. Maddelerde “silahlı kuvvet” ifadesinin kullanılmasının ekonomik veya siyasi baskıların m. 2/4 kapsamında değerlendirilemeyeceğini öngörmektedir (Başeren, 2003).

Yasağın Kapsamı ve Normatif Statüsü

Bilindiği üzere bu anlaşmada ifade edilen kuvvet kullanma yasağı sadece BM üyesi bulunan devletleri bağlamakta olsa dahi üye devletlere doğrudan bir yükümlülük getirmemektedir (Taşdemir, 2005). Anlaşmada m.2/6'ya bakıldığında ise;

“Teşkilata BM'nin üyesi olmayan devletlerin, milletler arası barış ve güvenliğin muhafazasını gerektirdiği ölçüde, işbu esaslara uygun olarak hareket etmelerini sağlar.”

hükmü karşımıza çıkmaktadır. Bu hükümler birlikte üye olmayan devletlerinde kuvvet tehdidinde bulunması veya böyle bir tehdide maruz kalmaları halinde örgütün onlara karşı da önlemler alabileceğini kabul etmiştir. (Pazarcı, 2008) Burada yasaklanan kuvvet kullanımını ile ilgili olarak yukarıda ifade ettiğimiz üzere geniş kapsamlı tartışmalar yapılmış olsa da yaygın kanı ve uygulamada sahada gözlemlenen “kuvvet kullanımı” ifadesinin açıkça silahlı kuvvetleri kapsadığıdır. Elbette

ki “silahlı kuvvetler”den kasıt sadece bir ülkenin ordusu olarak değerlendirilmekte olup bir devletin herhangi bir silahlı grubu desteklemesi de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Buna örnek olarak ABD’nin PKK’nın Suriye uzantısı olan PYD/YPG’yi desteklemesi verilebilir.

Sonuç olarak kuvvet kullanımı ile ilgili olarak BM Antlaşması’yla uluslararası arenada yeni hukuki kuralların oluşturulduğu bir gerçektir. Madde 2/4 burada hukuksal bir yükümlülüğü devletlere yüklemiştir. Bu çerçevede anılan madde de yer alan “*kuvvet kullanımı*” ve “*kuvvet kullanma tehdidi*”nin yasağı kapsamlı ve kesin bir yasak olarak tasarlanmıştır.(Pazarıcı, 2008)

BM Sisteminde Kuvvet Kullanmaya İzin Verildiği Durumlar

Elbette BM Anlaşması kuvvet kullanma yasağını geniş bir yelpazede değerlendirirse de kuvvet kullanımı uluslararası ilişkilerin bir gerçeğidir ve Birleşmiş Milletler Sistemi içerisinde de belirli şartların vuku’ bulması halinde kuvvet kullanma meşru sayılmıştır. İlgili anlaşmayı incelediğimizde ise dört istisnanın varlığından söz edilebilir. İlgili istisnalar “*Beş Büyük Devlete Tanınan Yetki, Düşman Kuvvetlere Karşı Kuvvet Kullanımı, BMGK Kararıyla Kuvvet Kullanımı ve Meşru Savunma Hakkı*” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beş Büyük Devlete Tanınan Yetki

BM Antlaşmasınının 106. Maddesinde düzenlenmiş ve konseyin henüz çalışma ve uygulama ile ilgili prosedürünün düzenlenmediği aşamalarda ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve ilgili dönem için SSCB’ye BM adına ortak askeri kuvvet kullanma imkanı tanınmıştır.

Düşman Devletlere Karşı Kuvvet Kullanımı

107. ve 53. Maddelerde zikredilen istisnanın kapsamında II. Dünya Savaşı’ndaki devletlere karşı kuvvetin kullanılması meşru görülmüş ve hukuka aykırı bulunmamıştır. Madde 53/2’de ifade edildiği üzere; ilgili hüküm sadece II. Dünya Savaşı’nın düşman devletlerine karşı kuvvet kullanılmasına izin verir. Antlaşmaya göre düşman devlet terimi, BM üyesi olan her hangi bir devletin, II. Dünya Savaşı’nda düşmanı olan her devleti kapsar. Hatta m.53 biraz daha kapsamlı olarak ele alındığında ise herhangi bir düşman devlete karşı alınması icap eden tedbirler için BMGK’nın onayına ihtiyaç duyulmayacağını ifade etmektedir.

Güvenlik Konseyi’nin Kararıyla Kuvvet Kullanımı

Kuvvet kullanımı ile ilgili olarak bahsedilen en önemli istisna BM’nin iç organlarıyla kuvvet kullanımı oluşturmaktadır. Buna Kore ve Körfez Savaşları örnek

olarak verilebilir. Dünya barışının sağlama yetkisi m.24/1 ve m. 25 ile BMGK'ya ihda edilmiştir. Barışın tesisi ile ilgili olarak bu göre Güvenlik Konseyi'ne taltif edildiği için kuvvet kullanma yetkisini de tekel olarak elinde bulundurmaktadır.

Meşru Savunma Hakkı

BM sistemi içerisinde meşru savunma veya meşru müdafaa hakkı kuvvet kullanımının en önemli istisnası olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşma madde 51'de meşru savunma hakkı aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

“Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, BM üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hanel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Konsey'e bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez.”

Yukarıda ifade edilen hüküm amirince, Örgüte üye devletlerden birine veya birkaçına karşı silahlı saldırıda bulunulduğu zaman, BMGK'nın toplanıp gerekli kararları alacağı ana kadar BM üyeleri uluslararası barışı ve güvenliği muhafaza etmek maksadıyla tek başına veya toplu olarak meşru savunma haklarını kullanabilmektedirler. Meşru savunma hakkını kullanan devlet aldığı önlemleri derhal BMGK'ya rapor halinde iletmekle yükümlüdür (Gündüz, 2000).

GERÇEKLEŞTİRİLEN OPERASYONLARIN HUKUKSAL GEREKÇELERİ

Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin Suriye'nin kuzeyine yönelik olarak gerçekleştirmiş olduğu harekâtlar BM Antlaşması m.51'de düzenlenen meşru savunma hakkı ve BMGK kararları çerçevesinde uluslararası hukuka uygunluğuna dair değerlendirmelerde bulunulacaktır. Çalışmamızın konusunu oluşturmasını sebebiyle ilgili harekâtları sebepleri ve sonuçları ilişkisinde inceleme fırsatımız olduğundan dolayı şunu açıkça ifade edebiliriz ki; Türkiye terör saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırılar neticesinde Türkiye'ye meşru savunma hakkı doğmuş ve silahlı terör faaliyetlerine maruz kalan bir ülke olarak saldırı tehdidinin devam etmesi nedeniyle ve bunu engellemek ve durdurmak maksadıyla Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı Harekâtı ve Barış Pınarı Harekâtlarını düzenlemiştir. DAESH ve PYD/YPG terör örgütlerince düzenlenen terörist faaliyetlerin silahlı saldırı düzeyinde olması, sadece askeri personele karşı değil aynı zamanda sivil vatandaşlara da yönelik olması hasebiyle, ilgili terör faaliyetleri Suriye devleti ile ilişkilendirilemese

dahi, Türkiye'nin "yönetilemeyen alan, isteksiz veya aciz devlet" kriterleri çerçevesinde terör örgütlerine karşı meşru savunma hakkı oluşmuştur. Çalışmamızda ilave olarak ifade etmemiz gerekirse, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyine yönelik olarak terör oluşumlarına yönelik düzenlediği harekâtların gerekçelendirilirken "terör tehdidi" ve "çok yakın tehlike" gibi güvenlik sorunu teşkil eden kavramlar yerine m.51'de yer alan "silahlı saldırıya uğradığı veya uğramak üzere olduğu" savıyla gerekçelendirmesi uluslararası hukuk terminolojisine daha uygun düşmektedir (Pirim, 2019).

Türkiye'nin sınır ötesine düzenlemiş olduğu harekâtların uluslararası hukuk nezdinde değerlendirilmesinin yapılmasından önce kısaca ulusal hukuk yönüyle ele alınmasının daha doğru olacağı kanaatindeyim. Bu bağlamda bakıldığından Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 92. Maddesi savaş halinin ilanını, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesini veya yabancı silahlı kuvvetleri ülkeye kabul yetkisini TBMM'ye tanımıştır. Pratikte TBMM'nin almış olduğu kararlar ile yetkiler belirli süreler halinde hükümete devredilmektedir. Yetkilendirmenin sona ermesi durumunda ise TBMM bir süre uzatımında bulunarak tekrar bir yetkilendirme yapmaktadır. (Denk, 2011) Az önce verdiğimiz örneğe ilişkin olarak Suriye özelinde TBMM tarafından verilmiş ilk karar 4 Ekim 2012 tarihli 1025 sayılı karar olarak karşımıza çıkmaktadır. (Bkz. Resmi Gazete: 6 Ekim 2012, 28433) Süre bir yıl olarak belirlenmiş ve yetkilendirmeye gerekçe olarak Türkiye'nin egemenliğine yönelik maruz kaldığı silahlı tehditler gösterilmiştir. Bu karar ile birlikte Türkiye BM Antlaşması'nın meşru savunma hükmü uyarınca yapacağı müdahalenin de sinyallerini vermiştir. İlgili karar ile TBMM tarafından Hükümete verilen yetki uzatımı her yıl tekrarlanmak suretiyle günümüze kadar gelmiştir.³ Türkiye almış olduğu kararlarda BMGK'nin 1373(2001), 2170(2014), 2178(2014) sayılı kararlarına atıfta bulunmuşsa da yetkilendirmeye temel dayanak olarak meşru savunma hakkı gösterilmiştir (Bayılıoğlu, 2016).

Meşru Savunma Hakkı Çerçevesinde Kuvvet Kullanımı

Devletlerin meşru savunma hakkı kapsamında güç kullanması, güç kullanma yasasına bir istisna teşkil etmektedir ancak bu hakkın terör saldırılarına karşı hangi koşullarda kullanılabileceği konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Uluslararası arenada 11 Eylül saldırıları sonrası başlayan dönemde "yerinde müdahale" düşüncesi başlamıştır. Daha önceki dönemlerde var olan başka bir devlet üzerin-

³ Bkz. TBMM tarafından Hükümetin yetkilendirilmiş olduğu kararlar sırasıyla şöyledir: 3 Ekim 2013 tarihli 1047 sayılı karar, 2 Ekim 2014 tarihli 1071 sayılı karar, 3 Eylül 2015 tarihli, 1098 sayılı karar, 1 Ekim 2016 tarihli 1128 sayılı karar, 23 Eylül 2017 tarihli 1162 sayılı karar, 3 Ekim 2018 tarihli 1199 sayılı karar, 8 Ekim 2019 tarihli 1231 sayılı karar.

de ikmal ve icra faaliyeti gösteren terörist gruplara karşı müdahale yönteminin meşru olmadığı düşüncesinden artık teröre yerinde müdahale edilmesi gerektiği düşüncesi hakim olmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu yeni düşünce sistemiyle birlikte kuvvet kullanma hukukunun revize edilmesi gerektiği ile ilgili olarak görüşler ortaya atılmıştır (Tams, 2009).

Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî makamları tarafından yapılan açıklamalar, Fırat Kalkanı Harekâtı ve Zeytin Dalı Harekâtı'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin meşru savunma hakkı ve BM kararları çerçevesinde gerçekleştirildiği yönündedir. Örneğin Fırat Kalkanı Harekâtı başladıktan iki gün sonra açıklanan Milli Güvenlik Kurulu Basın Bildirisinde, "*Fırat Kalkanı Harekâtının, uluslararası hukuktan kaynaklanan meşru müdafaa hakkımız çerçevesinde, Suriye'nin toprak bütünlüğü esas alınarak icra edilmektedir.*" (29 Eylül 2016 tarihli MGK Basın Bildirisi, para. 5) şeklinde bir açıklamada bulunulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de Türkiye'nin bu harekâtları gerçekleştirirken meşru savunma hakkını bireysel olarak kullanmasıdır. Bilindiği üzere Adalet Divanı Nikaragua davasında devletlerin meşru savunma haklarını kullanırken sadece bir başka devletten destek alabileceğine dair kararı nedeniyle hareketlerin ÖSO ile birlikte ifâ edilmesi ortak meşru savunma hakkının kullanılması anlamına gelmemektedir. (Nikaragua Davası, 1986, para. 211, 232.)

Bilindiği üzere BM Antlaşması 51. Maddesin bildirilen hükme göre meşru müdafaa hakkının ön şartı olarak silahlı bir saldırıya maruz kalınması olarak belirtilmiştir. İlgili operasyonlara / harekâtlara eleştiride bulunanlar, harekâtların uluslararası hukuka uygun olmadığını savunmaktadır. Hatta Türkiye'yi hedef alan açık bir saldırının da gerçekleşmediğini ve terör örgütlerine karşı alınan askeri tedbirlerin orantılılık ilkesine uygun olmadığı yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Silahlı Saldırı Şartı Bakımından Değerlendirilmesi

Meşru savunma hakkına başvurulması için gerekli temel koşul devletin silahlı saldırıya maruz kalmasıdır. Uluslararası arenada değişen dengeler ve cereyan eden hadiseler nedeniyle önceden silahlı saldırı şartı sadece bir devletin başka bir egemen devlete silahlı saldırısı olarak dar kapsamlı bir değerlendirmeye tabii tutulmuşsa da özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra uluslararası hukuk bunu terörizmle mücadele olarak adlandırmış ve ilgili maddeyi dar kapsamlı olarak yorumlamaktan çıkarmıştır. Böylelikle terörizme karşı mücadelede yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. (Akutay & Ateş, 2013) 11 Eylül hadisesi terörist saldırılarının ne denli yıkıcı etkilerinin olduğunu kamuoyuna göstermiştir. (Topal,

2005) Yaşanan bu olayın ardın BMGK, Birleşik Devletlerin meşru savunma hakkını tanımıştır. 1368'e 1373 sayılı iki kararından da anlaşıldığı üzere terör saldırıları uluslararası barışı ve güvenliği tehdit etmektedir. Konseyin almış olduğu bu karar BM içerisinde devlet dışında bir aktöre karşı ilk kez meşru savunma hakkı tanımıştır. Konsey tarafından alınan karar uluslararası arenada oldukça etkili olmuştur. Böylelikle meşru savunma hakkının terörizme karşıda uygulanabileceği düşüncesi biraz daha netlik kazanmıştır.

Bilindiği üzere Türkiye uzunca bir süredir DAESH, YPG/PYD ve ona bağlı olan terörist gruplar tarafından terör saldırılarına uğramıştır. Bu saldırıların hiçbiri doğrudan Esad Rejimi tarafından gerçekleştirilmemiştir. Bu durum Türkiye'nin meşru savunma hakkını doğurmuştur. DAESH'in Türkiye'de düzenlediği silahlı saldırılardan bazıları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1. DAESH'in Türkiye'de Düzenlediği Bazı Silahlı Saldırıları	
Saldırı Tarihi ve Yeri	Ölü ve Yaralı Sayısı
06.01.2015 tarihli Sultanahmet saldırısı,	2 Ölü 1 Yaralı
18.05.2015 tarihli Mersin ve Adana'da HDP binasına yönelik bombalı saldırı,	6 Yaralı
20.07.2015 tarihli Suruç saldırısı,	34 Ölü 104 Yaralı
10.10. 2015 tarihli Ankara Garı Saldırısı	109 Ölü 500'den fazla yaralı
19.03. 2016 tarihli Taksim saldırısı,	7 Ölü 34 Yaralı
01.05.2016 tarihli Gaziantep Şehitkâmil ilçesi saldırısı,	4 Ölü 23 Yaralı
28.06.2016 tarihli Atatürk Havalimanı saldırısı,	45 Ölü 239 Yaralı
20.08.2016 tarihli Gaziantep Şahinbey ilçesinde düzenlenen saldırı	59 Ölü 90'dan fazla yaralı
1 Ocak 2017 Ortaköy Reina'da düzenlenen silahlı saldırı	39 Ölü 70 Yaralı

Yukarıdaki verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere DAESH'in hedefinde silahsız masum siviller vardı. Bu terör saldırılarında hayatını kaybedenlerin sayısı da azımsanamayacak kadar fazladır. (Erkmen, "İŞİD Türkiye'de Neyi Hedefliyor?", Al Jazeera Türk)

Öte yandan Türkiye PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG terör örgütünün de saldırılarına açıkça maruz kalmıştır. Bu terör örgütünün de Türkiye'ye yönelik olarak gerçekleştirmiş olduğu saldırılar silahlı saldırı olarak gerçekleştiğinden

dolayı Türkiye'nin meşru müdafaa hakkının doğmasını sağlamıştır. (Taşdemir, 2016) PYD/YPG'nin saldırılarının arkasında Suriye'nin kuzeyinde kurulmak istenen Kürt özerk bölgesine karşı Türkiye'nin tavrı bulunmaktadır. (Taşdemir & Özer, 2017) PKK'nın Türkiye'nin batı illerinde düzenlenen faaliyetlerini Kürdistan Özgürlük Şahinleri (TAK) adlı terörist grup gerçekleştirdi.

Tablo 2. Türkiye'nin Batısında Gerçekleştirilen Bazı Terör Saldırıları

Saldırı Tarihi ve Yeri	Ölü ve Yaralı Sayısı
23.12.2015 tarihli Sabiha Gökçen Havaalanı saldırısı	1 Ölü 1 Yaralı
18.02.2016 tarihli Ankara Merasim Sokakta askeri servis aracına yönelik saldırı	29 Ölü 60 Yaralı
13.03.2016 tarihli Ankara Kızılay Güvenpark saldırısı	38 Ölü 125 Yaralı
10.12.2016 tarihli Beşiktaş saldırısı	48 Ölü 166 Yaralı
17.12.2016 tarihli Kayseri saldırısı.	14 Ölü 56 Yaralı

Yukarıda bilgiler ışığında Adalet Divan'ının Nikaragua davasında bu konuyla ilgili olarak bazı söylemlerini hatırlamakta fayda vardır. Divan bu davada, “düzensiz silahlı grupların düzenlediği saldırıların da kümülatif olarak değerlendirilip silahlı saldırı sayılabileceği”ni ifade etmiştir. Uluslararası arenada özellikle de orta doğuda gerçekleştirilen terör saldırılarının devletler için ciddi güvenlik problemleri oluşturmasından dolayı da devletlerin meşru savunma hakkını doğurmaktadır.

Yukarıdaki teori çerçevesince DAESH'in ve PYD/YPG'nin terörist faaliyetlerini teker teker ele almak gerçekten uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Burada bütüncül bir yaklaşım gösterilmeli ve Türkiye'yi hedef alan tüm eylemler kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu eylemlerin hedefleri, nitelikleri ve gerçekleştiriliş biçimleri ile ilgili bilgiler dikkatle ele alınmalıdır. Bu yöntem daha doğru bir değerlendirme yapılabilmesi için önem arz etmektedir. Suriye'de iç savaşın ortaya çıkması ve tüm ülkeye yayılmasıyla birlikte Esad rejimi belirli bölgeler dışında ülke içindeki hâkimiyetini yitirmiştir. Hâkimiyetini yitirdiği alanlarda otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanan terörist oluşumlar ilgili alanlarda hâkimiyet kurmuş ve çeşitli terör faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu hususta Divan'ın “düzensiz güçler tarafından yönetsel boşlukların bulunduğu alanlardan komşu devletlere karşı silahlı saldırı gerçekleştirilmesi halinde bu saldırı ilgili ülkeye izafe edilemese bile silahlı saldırı niteliği taşımaktadır” (Hâkimi,

2015) hükmü yer almaktadır. Sonuç olarak bu hüküm çerçevesinde Türkiye için “ülke dışı savunma hakkını” elde etmiştir diyebiliriz. Bununla birlikte ABD’nin öncülüğünde DAEŞ’le mücadele için kurulan Uluslararası Koalisyonunda yer alan Kanada; Suriye’nin DAEŞ’e karşı isteksiz ve aciz devlet durumunda olduğunu ve bu durumun Irak’ın egemenliğini ve güvenliğini tehdit ettiğini belirterek müşterek meşru müdafaa kapsamında Suriye ülkesine gerekli ve orantılı bir biçimde güç kullanacağını beyan etmiştir.(Letter from the Chargé d’affaires a.i. of the Permanent Mission of Canada to the United Nations addressed to the President of the Security Council, 31 March 2015.); (UN Doc. S/2015/221.) Sonuç olarak bu saldırılar Esad rejimine izafe edilemese dahi burada Suriye aciz ve isteksiz devlet durumundadır ve gerçekleştirilen saldırılar silahlı saldırı niteliği taşımakta olup Fırat Kalkanı ve Harekâtı ve Zeytin Dalı Harekâtlarının düzenlendiği dönemde Suriye’de bir otorite boşluğu bulunmaktaydı. Bu bölgelere Suriye rejimi operasyon düzenlemekte isteksiz ve aciz durumdaydı. Bu durumda Türkiye’ye meşru savunma hakkını doğurmuştur.

Gerekliklik Koşulu Bakımından Değerlendirilmesi

BM Anlaşması m. 2/3 gereği üye devletlerin uluslararası anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözüme kavuşturması beklenmektedir. Ancak burada yer alan temel husus bu anlaşmazlığın bir devlet ile meydana gelmesi halinde geçerli olmasıdır. Ancak burada devletin teamülen uyması gereken ve kabul görmüş olan gerekliklik ilkesi, terör saldırısına uğrayan bir devlete elbette ki sorunu sınır ötesi operasyon ve yerinde müdahale gibi operasyonlarla çözmekten başka bir seçenek bırakmamaktadır. (Feinstein, 2004) Zaten anlaşmanın ilgili maddesi de teröristlerle ilgili bir hüküm içermemektedir. Suriye’nin içinde bulunduğu koşullarda da barışçıl yollarla sorunun çözülemeyeceği aşikârdır ve sorunun barışçıl yollarla çözümü için Türkiye tarafından Suriye’ye çağrılarda bulunulmuştur. Gerekliklik ilkesi ile birlikte Türkiye’nin Suriye’ye düzenlemiş olduğu harekâtlarda “*bir devletin ülkesel bütünlüğünün ihlalinin hukuka aykırılığı*” da ortadan kalkmaktadır. Çünkü topraklarında farklı ideolojiden terörist gruplara ev sahipliği yapan ülke konumundaki Suriye’nin, ülkesel bütünlüğü sağlayabilmesi pekte mümkün görünmemektedir. Kendi topraklarından Türkiye’ye yönelik olarak gerçekleştirilen saldırılarda Esad rejimi DAEŞ için aciz YPG/PYD için ise isteksiz durumdadır.

Sonuç olarak bu ilke kapsamında harekâtlar değerlendirildiğinde terörist saldırıların kendi başına azalmasını veya sona ermesini bekleyemeyecek durumda olan ve saldırıların süreklilik arz etmesi nedeniyle Türkiye’nin operasyonları “gerekliklik ilkesi bakımından” “gereklidir” denilebilecektir.

Orantılılık Koşulu Bakımından Değerlendirilmesi

Kaba bir tabirle saldırıya uğrayan devletin uğradığı saldırıyı püskürtecek kadar bir kuvvetle karşılık verebileceğini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle gerçekleştirilecek askeri operasyonlar silahlı saldırının kaynağını hedef almalı ve sivil zayıata mahal verilmemelidir. Ayrıca operasyonun yapıldığı devletin kurumlarına zarar görmemesine dikkat edilmelidir (Taşdemir & Özer, 2017).

Bu noktada operasyonlar incelenmiş ve sivil halkın zarar görmemesi için Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından akıllı mühimmat kullanılmıştır. Terörist grupların buldukları lokasyonlar istihbarat yoluyla ve hassas sistemlerin kullanılmasıyla nokta nokta tespit edilmiştir ve bu terör noktaları TSK'nın hedefi olmuştur. 22 Ocak 2018 tarihinde Türkiye'nin Güvenlik Konseyine gönderdiği mektupta “*Operasyonun sadece teröristleri, onların sığınma yerlerini, silahlarını araçlarını, ekipmanlarını hedef alınacağını ve sivil zayıatın önlenmesi için gereken tüm önlemlerin alınacağı*” belirtilmiştir (Identical letters dated 20 January 2018 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council, (undocs.org, 2022). Devletler aciz ve isteksiz davranan devletlerin içlerinden gelen silahlı saldırılara karşı devlet dışı aktörlere meşru savunma hakkı kapsamında orantılı olarak askeri güç uygulaması, operasyonların gerçekleştiği ülkenin toprak bütünlüğünün ihlalini meşrulaştırmaktadır. Dolayısıyla Suriye rejimi tarafından öne sürülen toprak bütünlüğünün ihlali iddiası kabul edilebilir bir iddia olmaktan ötedir.

Aciliyet Koşulu Bakımından Değerlendirilmesi

Aciliyet ilkesine göre, meşru müdafaa hakkı çerçevesinde alınan askeri tedbirler ile silahlı saldırı arasında geçici bir kopukluk olmamalıdır. Ancak bazı sebeplerden dolayı bu kopukluğun varlığı hak kaybına yol açmayacaktır. Örneğin Körfez Savaşı'nda, Güvenlik Konseyi'nin Irak'a uyguladığı ekonomik ambargonun beklenen sonuçları nedeniyle yaklaşık altı ay sonra Irak'a operasyon yapılabildiği (Aral, 1999). Türkiye'de Suriye iç savaşının başladığı günden bugüne sistematik olarak saldırılara maruz kaldığı için ilk saldırıya uğradığı tarih ile ilk operasyona başladığı tarih arasındaki farklılık herhangi bir zamansal kopukluğa neden olmamaktadır. Bu çerçevede Türkiye tarafından aciliyet ilkesine riayet edildiğini, müdahalenin cezalandırıcı bir amaçla değil bundan ziyade savunma amaçlı düzenlendiğini söyleyebiliriz.

Güvenlik Konseyine Bilgi Verme Koşulu Bakımından Değerlendirilmesi

BM Anlaşması m. 51'de bahsedilmekte olan meşru savunma hakkının gerçekleştirilebilmesinin bir diğer şartı da bilindiği üzere bu işlemin BMGK'ya bildirilme-

sidir. Kilis ve Suruç'a peş peşe düzenlenen saldırılar neticesinde Temmuz 2015'te Türkiye BM Güvenlik Konseyi'nin üye devletlerine ve BM Genel Sekreterine göndermiş olduğu mektup ile askeri bir harekât başlattığını beyan etmiştir. Aynı zamanda Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'da yapılacak operasyonların uluslararası hukuka uygun bir şekilde yürütüldüğünü, gerekli yerlere bilgilendirmelerin yapıldığını ve bu kapsamda herhangi bir sorun ile karşılaşmayacağını ifade etmiştir. Bu haliyle Türkiye Güvenlik Konseyi'ne bilgi verme koşuluna uluslararası hukuka uygun olarak riayet ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Unutulmamalıdır ki Güvenlik Konseyi'ne herhangi bir bildirim yapılmamış olsa dahi, bu koşulun eksikliği Uluslararası Adalet Divanı içtihatları doğrultusunda meşru müdafaa hakkını ortadan kaldıran ya da sakatlayan bir durum değildir (Akutay & Ateş, 2013).

DEĞERLENDİRME

Terörizmin küresel anlamda yükselişi, bu süreçte devletlerin vekâlet savaşları prensibini benimsemesine yol açmıştır. Bu durumda uluslararası hukukun terörizmle mücadelede daha çok başvurulduğu bir kapsam olarak karşımıza çıkmaktadır. Pratikte devletlerin terörizmle mücadele ederken sıklıkla başvurdukları gerekçelerden bir olarak da BM Anlaşması'nın 51. maddesi oluşturmaktadır. Bu madde kapsamında devletlere meşru savunma hakkı belirli şartlar dâhilinde haklar vermektedir. Bu hak tabii Birleşmiş Milletler sonrası uluslararası kamuoyunun gündemi haline gelen bir konu değildir. BM Örgütü öncesinde de devletlerin var olan bir teamül hukuku kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette bu madde BM Anlaşması m.2/4'ün bir istisnasıdır ve daha önce de belirttiğimiz üzere belirli koşullarla sınırlandırılmıştır. Bilindiği üzere madde kapsamında bahsedilen silahlı saldırının failinin kimle olabileceği hususunda kesin bir yorumlama yapılmamıştır ancak 11 Eylül saldırıları sonrasında yeni oluşan küresel sistem bunun terörist grupların da kapsam dâhilinde olabilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Özellikle 11 Eylül saldırıları bu konuda bir milat niteliğinde olmakla birlikte bu tarihten sonra alınan kararlarında genel olarak silahlı terör örgütlerine karşı meşru savunma hakkının devletler tarafından uluslararası alanda yoğun olarak uygulandığı bilinmektedir. Terör saldırılarının tek seferde vermiş olduğu hasar bir savaş kadar yıkıcı olmamakla birlikte süreklilik arz eden terör saldırılarının bazı durumlarda savaşlardan daha fazla zarar verdiği de göz ardı edilmemelidir. Türkiye'de 30 yılı aşkın bir süredir PKK saldırılarıyla mücadele etmekte ve 2016 yılında yapılan araştırmaya göre 30 yılda Türkiye'nin terör nedeniyle yaşadığı ekonomik kayıplar 1,2 Trilyon Amerikan Dolarını aşmaktadır (Bkz. "30 Yılda Terörün Maliyeti" TRT Haber 16 Mart 2016; (trthaber.com, 2023). Bu da yaklaşık olarak yıllık 40 Milyar

Amerikan Dolarına tekabül etmektedir. Dolayısıyla süreklilik arz eden terör saldırıları verdiği zararlar neticesinde savaşımlardan daha da maliyetli olabilmektedir. Bundan dolayıdır ki “olayların toplam teorisi” mantığıyla bakıldığında saldırılar münferit olarak değil kümülatif olarak etkileri, ölçekleri ve hedefleri dikkate alınarak değerlendirilmelidir. 2010-2011 yıllarında Suriye’de başlayan iç savaş Esad rejimi tarafından kontrol altına alınamamış ve tüm ülkeye sirayet etmiştir. Esad ülke genelinde kontrolü kaybetmiş ve otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. Burada ortaya çıkan otorite boşluğunda, yabancı güçlerin desteklediği terörist gruplar yönetilemeyen alanlarda gücü eline geçirdi. Daha öncede yazımızda ifade ettiğimiz üzere DAEŞ’e karşı aciz PYD/YPG’ye karşı isteksiz tutum sergileyen Esad rejimi durumu içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Türkiye’ye sistematik olarak saldırılar gerçekleştiren DAEŞ ve PYD/YPG terör örgütlerinin saldırıları Suriye’ye izafe edilemese bile, tehdide kaynağında müdahale etmek açısından Türkiye’ye meşru müdafaa hakkını doğurmuştur. Çünkü terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen bu saldırılar Türkiye’nin ülkesel bütünlüğünü tehdit eder boyuta ulaşmıştır. Harekâtların öncesinde ki dönemlere bakıldığında Suriye ülke içerisinde barınan terör örgütlerini etkisiz hale getirmek için aciz kalmıştır. Bu durumun barışçıl yollarla çözümü için çağrılar yapılmış olsa da bu durum göz ardı edilmiştir. Terör saldırılarını barışçıl yollarla çözüm üretilmeyeceği anlaşılınca Türkiye’nin meşru müdafaa hakkı çerçevesinde sınır ötesi harekâtlar düzenlemekten başka çaresi kalmamıştır. Bu nedenle ilgili harekâtların “silahlı saldırı şartı bakımından, gereklilik koşulu bakımından ve terör faaliyetleri ile operasyonlar arasında zamansal farklar oluşmadığı için aciliyet koşulu bakımından” uluslararası hukuka uygun olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Devletin resmi kurularından ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yapmış olduğu açıklamalar dikkate alındığında sadece tespit edilen terör noktalarına saldırılar düzenlenmiş ve sivil zayıat önlenmeye çalışılmıştır. İlgili harekâtların Suriye devletinin egemenlik haklarını ihlal etmediği de dünya kamuoyu tarafından onaylanmıştır. Bu açıdan da harekâtlar değerlendirmeye alındığında “orantılılık ilkesi”ne uygun hareket edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Dışişleri Bakanlığı ve diğer farklı resmi devlet kurumları aracılığıyla yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı üzere harekâtların öncesinde ve sonrasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne bilgi verilmiştir. Böylelikle ilgili harekâtların meşru savunma hakkından kaynaklandığını ve teamül hukukundan hareketle yukarıda da ifade ettiğimiz koşullara uygun gerçekleştirildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle “Güvenlik Konseyi”ne bilgi verme şartının da yerine getirildiği görülmekle birlikte harekâtların uluslararası hukuka uygun olmadığı hiçbir durum yoktur.

Türkiye; Suriye topraklarında örgütlenen DAEŞ ve YPG/PYD terör örgütlerinin gerçekleştirmiş olduğu “silahlı saldırı”lara karşılık olarak “meşru müdafaa/savunma hakkı” kapsamında bütün koşulları sağlayarak Suriye'nin kuzeyine sınır ötesi harekât düzenlemiş olması uluslararası hukuka uygundur.

KAYNAKLAR

- Akutay, S. Ateş, D. (2013). Türkiye'nin sınır ötesi operasyonlarının hukuki çerçevesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3 (17).
- Aral, B. (1999). *Uluslararası hukukta meşru müdafaa hakkı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Başeren, S. H. (2003). *Uluslararası hukukta devletlerin münferiden kuvvet kullanmalarının sınırları*. Ankara: Ankara Üni. Basımevi.
- Bayilloğlu, U. (2016). *İnsani müdahale çıkmazından çıkış arayışı: koruma sorumluluğu, Libya ve Suriye örnek(siz)likleriyle*. Akara: Turhan Kitabevi.
- Bozkurt E. (2007). *Uluslararası hukukta kuvvet kullanımı*. Ankara: Asil Yayınevi.
- Denk, E. (2011), *Silahlı kuvvet kullanımıyla ilgili TBMM kararları*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eren H. (1992), *Türk Dil Kurumu: Türkçe Sözlük*, C. 2, İstanbul: TDK Yay.
- Erkmen, S. “İşid Türkiye’de Neyi Hedefliyor?” Al Jazeera Türk, (tarihinde 11.02.2023 <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/isid-turkiyede-neyi-hedefliyor> adresinden ulaşılmıştır).
- Feinstein, B. A. (2004) A paradigm for the analysis of the legality of the use of armed force against terrorists and states that aid and abet them, *The Transnational Lawyer*, 17.
- Gündüz, A. (2000), *Milletlerarası hukuku, temel belgeler- örnek kararlar*, 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Hakimi, M. (2015). Defensive force against non-state actors: the state of play. *International Law Studies*, 91.
- Identical letters dated 20 January 2018 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council, Un Doc. S/2018/503. (16.12.2022 tarihinde <https://undocs.org/en/S/2018/53> adresinden ulaşılmıştır).
- Jenkins M. (1992), *Terrorism: A contemporary problem with age-old dilemmas*, ed. Lawrence HOWARD, Terrorism: Roots, Impacts, and Responses, New York: Praeger Publishers,
- Letter from the Chargé d'affaires a.i. of the permanent mission of Canada to the United Nations addressed to the president of the Security Council, 31 March 2015, UN Doc. S/2015/221.
- MGK Basın Bildirisi (2016). 29 Eylül 2016 tarihli, para. (28.02.2022 tarihinde <https://www.mgk.gov.tr/index.php/30-kasim-2016-tarihli-toplantı> adresinden ulaşılmıştır).
- Murphy, J. F. (1989). *State support of international terrorism: legal, political, and economic dimensions*, Boulder, Westview Press.
- Öktem A. E. (2007). *Terörizm insancıl hukuk ve insan hakları*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Pazarıcı H. (2008), *Uluslararası hukuk*, 6. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Pirim, C. Z. (2019). Devletlere atfedilemeyen silahlı saldırılara karşı meşru müdafaa: uluslararası hukukta sınır ötesi operasyonun hukuki zemini. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (11) 40. 245-303.
- Tams, C, J, (2009). The use of force against terrorists. *The European Journal of International Law*. 20(2) 374.
- Taşdemir, F. (2016). Kuvvet kullanma hukuku (jus ad bellum) açısından İşid ile mücadele. *Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk*. Fatma Taşdemir (Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayınları.
- Taşdemir, F. (2005). *Uluslararası terörizme karşı devletlerin ülkeleri dışında münferiden kuvvete başvurma yetkisi*, Ankara: Usak Yayınevi.
- Taşdemir, F. ve Özer, A (2017). Kuvvet kullanma hukuku açısından Fırat kalkanı operasyonu. *Akademik Hassasiyetler*, 4 (7).
- Topal, A. H. (2005). *Uluslararası terörizm ve terörist eylemlere karşı kuvvet kullanımı*. İstanbul. Beta Yayınları.
- TRT Haber (2016). 30 Yılda Terörün Maliyeti (04.02.2023 tarihinde adresinden ulaşılmıştır).
- Resmî Gazete: 6 Ekim 2012, 28433.

KARARLAR

- 3 Ekim 2013 tarihli 1047 sayılı karar
- 2 Ekim 2014 tarihli 1071 sayılı karar
- 3 Eylül 2015 tarihli, 1098 sayılı karar
- 1 Ekim 2016 tarihli 1128 sayılı karar
- 23 Eylül 2017 tarihli 1162 sayılı karar
- 3 Ekim 2018 tarihli 1199 sayılı karar
- 8 Ekim 2019 tarihli 1231 sayılı karar